

СРПСКА МАКЕДОНИЈА У ПРИПОВЕТКАМА ТОМА СМИЉАНИЋА БРАДИНЕ

У огледу су анализиране двије збирке приповједака заборављеног српског писца из Македоније, Тома Смиљанића Брадине (1888–1969). Ради се о књигама *На планини и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924) и *Стојна и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924). У свакој збирци има по осам приповједака, које су тематски везане за тегобан национални и социјални живот српског народа на простору Македоније на крају 19. и у почетним деценијама 20. вијека. Национални живот сагледан је кроз борбу против однорађавања и присилне бугаризације, кроз очување народних обичаја и везаности за српску усмену епску и лирску традицију, те кроз дубоку везаност за српску православу цркву и вјерске обреде и празнике. Социјални живот сагледан је кроз приказ сиромаштва и сталне борбе за опстанак, кроз печалбарску судбину, али и кроз љубавне заплете. Управо та непрестана борба за опстанак свједочи о виталности српског народа на простору Македоније. Приповиједање карактеришу разноврсни умјетнички поступци: укрштање наративне перспекције и ретроспекције, објективног и субјективног казивања, као и језичка диглосија и непрестано укрштање српског стандардног језика у казивању приповиједача са дијалекатским обиљежјима локалних српских говора са простора Македоније у дијалозима јунака.

Кључне речи: Српска књижевност, Македонија, заборављени писци, приповетке, перспекција, ретроспекција, стандардни српски језик, дијалекатски говори, национални идентитет, социјални живот

1.0. Данас у српској науци о књижевности, филологији и етнографији не знамо много о српском књижевнику и научнику из Македоније Томи Смиљанићу Брадини (1888–1969). Заборављен је и скрајнут из идеолошких разлога одмах након бугарске окупације Македоније и јужне Србије у

¹ goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

² „Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).”

"This study was supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-68/2022-14/200165)."

Другом свјетском рату, а иза тога од 1945. године и комунистичког проглашавања македонске нације, зато што је представљао непожељну слику изворног српског идентитета људи овога поднебља. Само дјелимично је истраживан у контексту јужнословенских књижевних веза српских писаца чије дјело је постало корпус неких других и новооснованих националних ентитета. У међуратном периоду био је истакнути српски етнограф, филолог, књижевник (пјесник, прозни и драмски писац) са простора Македоније. Доступна су нам свега четири потпунија досадашња критичка огледа посвећена његовом књижевном раду. Два су објављена у међуратном периоду, аутори су били Десанка Павловић (Павловић, 1925: 149–155) и Крсто Љумовић (Љумовић, 1938: 39–47), док су два настала након пишчеве смрти, у југословенском и постјугословенском раздобљу, а написали су их Блаже Ристовски (Ристовски, 1974: 307–327) и Јованка Стојановска (Стојановска, 1994: 182; 1996: 221–235).

Присутна су и нека узредна помињања књижевног рада Тома Смиљанића Брадине, у оквиру ширих расправа посвећених књижевности која је настајала на просторима јужне и старе Србије, као и Македоније. Овдје помињемо из међуратног периода Слободана А. Јовановића, који укратко указује на Смиљанићев пјеснички, драмски и приповједачки рад, приликом прегледа „нове књижевности” у *Споменици двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912–1937)*, која је објављена у Скопљу 1937. године (Јовановић, 1937: 847–855). Из посљедње трећине и са краја 20. вијека указујемо на истраживања Владимира Цветановића, у којима је укратко помињао књижевни рад Тома Смиљанића Брадине, али га није уврстио у *Антологију старосрбијанских приповедача 1871–1941*, која је објављена у Београду 1999. године (Цветановић, 1999: 7–28).

1.1. Укратко наводимо неке доступне биографске податке о овој драгоценјеној личности како би стекли потпунији увид у значај његовог цјелокупног рада (Стојковић, 2022: 157–160). На свијет је дошао рођењем је у селу Тресонче, средином 1888. године, у старом и чувеном “братству” – Брадиновци. Према једном извору који смо пронашли у рукописном биографском запису пишчеве кћерке Десанке Т. Смиљанић, који се чува у Архиву МАНУ (ед. V/1), њен отац је рођен 12. маја 1888. године. Према другом извору, који је проналазимо у „Библиографији књижевног и научног дела др Тома Смиљанића Брадине”, ауторке Јованке Стојановске Друговац (*Спектар*, год. 14, број 28, Скопље, 1996, стр. 221–235), наведен је податак по коме је Томо Смиљанић Брадина рођен 13. јуна 1888. године. Презиме–надимак Брадина је добио по свом праједи Сарцу Караџи Брадини, сеоском прваку из прве половине 19. вијека. Основну школу српску (и бугарску) похађао је у родном селу, а затим српску гимназију у Солуну, коју је завршио 1906. године као стипендиста Друштва Светог Саве. Одмах иза тога радио је као

учитељ у српским школама у мјестима Тресонче, Долни Мелничани и Галичник (1906–1911). Због изражене жеље за даљим образовањем, од 1911. започео је студије на Филозофском факултету у Београду, али је студије прекинуо због почетка Првог балканског рата (1912). По избијању рата пријавио се у четнички одред Војводе Вука и са њиме прошао сва бојишта од Кумановске битке до Елбасана. Иза тога је учествовао у Првом свјетском рату када је као један од 1300 каплара „Ђачке чете” из Скопља са српском војском прошао „албанску голготу”. Због тога је био носилац Албанске споменице и многих других ратних одликовања. Послије опоравка на Крфу са осталим српским ђацима послат је у Француску, гдје је завршио студије географије и историје у Клермон Ферану. По завршетку рата и повратку у слободну и уједињену домовину предавао је у гимназијама у Тетову (1920/21) и Скопљу (1921–1927), као и у Трговачкој академији у Скопљу (1927–1931). У Француској је 1930. године одбранио докторску дисертацију „Наша стара племена Мијаци и Брсјаци у Јужној Србији”. Између 1931. и 1934. био је народни посланик Галичко–дебарског среза, а затим инспектор и начелник Просветног одељења Вардарске бановине. Учествовао је у Априлском рату 1941. након чега се повукао у Србију, гдје је током окупације радио у Учитељској школи у Алексинцу. Отишао је у пензију 1946. године и настањивао се у Београду. До смрти 1969. године није престајао да се бави научним радом, који је започео још као учитељ у првој деценији 20. вијека. Познато је да је сарађивао са бројним научним часописима, као и са српском и новооснованом македонском академијом наука. Највише се бавио антропогеографским истраживањима, а књижевним радом се углавном бавио у међуратном раздобљу.

1.2. Наводимо доступне податке о објављеним књигама Тома Смиљанића Брадине, са важном напоменом да је данас веома тешко пронаћи у српским библиотекама поједине њихове примјерке. Из области књижевности: *На планини и друге приповетке из Македоније*, Издавачка књижара Ћире Зекмановића и друга, Скопље, 1924, 80 стр; *Стојна и друге приповетке из Македоније*, Издавачка књижара Ћире Зекмановића и друга, Скопље, 1924, 73 стр; *Маћедонски печалбари*, драма у пет чинова с певањем, Штампарија Б. Блажевића, Прилеп, 1927, 88 стр; *Песмарица*, Издавачка књижара Јована Ђ. Поповића, Скопље, 1929, 80 стр; *Седи краљ*, спев, „Библиотека Маћедонија”, Скопље, 1929, 16 стр; *Идеалисти* (први чин драме), „Јужни преглед”, Скопље, 1937.

Истичемо да је наша пажња у овом огледу посебно усмјерена на двије наведене приповједачке збирке. Важно је имати у виду и то да Тома Смиљанић Брадина на крају друге збирке *Стојна и друге приповетке из Македоније*, наглашава у кратком обраћању публици да „Библиотека Маћедонија има задатак да издаје списе писаца из Маћедоније. На тај начин бисмо успе-

ли да се уврстимо у ред осталих наших покрајина, трудећи се да се и код нас развије књижевност”. Наглашава просвјетну и културну мисију издавачке библиотеке и напомиње да ће „доносити приповетке, песме, романе, лепо опремљене збирке народних песама, приповедака, обичаја; подесна историјска и географска истраживања итд, а која се тичу наше Јужне покрајине” (Смиљанић Брадина 1924: 75). Углавном неће остварити те прокламоване циљеве, тако да није успио да осим сопствених наслова објави и неке друге тадашње ауторе из јужних крајева и са поднебља Македоније.

Важно је указати и на дјела из области публицистике: *Путеви светог Саве*: говор одржан у гимназији на дан прославе светог Саве, Скопље, 1924, 8 стр; *Канонска визитација Реке 1910. године епископа велешко–дебарског господина Варнаве*, Скопље, 1925, 36 стр; *Краљ слободар – Краљ миротворац*, Скопље, 1936.

Област антропогеографских истраживања обиљежена је запаженим монографијама и студијама: *Племенске особине Мијака*, Београд 1924; *Мијаци, Горна Река и Мавровско поље*, Београд 1926; *Скопље и околина* (са 13 слика у тексту и планом Скопља, намењено читаоцима), Књижара Јована Поповића, Скопље, 1928, 21 стр; *Прилози за познавање сточарства на нашим високим планинама*, Београд, 1932; *Сточарство на Бистри, Стогову, Крчину и Кобару*, Београд 1932; *Племя Брсјака*, монографија, Београд, 1932.

2.0. У нашем огледу усмјерили смо овом приликом, како смо то претходно већ истакли, пажњу на приповједачки рад Тома Смиљанића Брадине, а на примјеру шеснаест приповједака из његових збирки *На планини и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924) и *Стојна и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924); указали смо на доминантне црте умјетничког поступка, те националну и социјалну судбину српског народа, а изнад свега његово гостољубље и вишестољетну оданост чувању идентитета. Наведене приповијетке настајале су претходних петнаестак година, а као најраније објављене, у часопису *Коло* у Београду (1910), наводимо двије приче: „Девојка удовица” и „Повратак”, које су у каснијем дефинитивном издању доживјеле неке ситније стилске корекције, као и измјене имена главних јунака (Смиљанић Брадина 1910: 217–225). Приповиједање карактеришу разноврсни умјетнички поступци: укрштање наративне проспекције и ретроспекције, објективног и субјективног казивања, као и језичка диглосија и непрестано укрштање српског стандардног језика у казивању приповједача са дијалекатским обиљежјима локалних српских говора са простора Македоније у дијалозима јунака.

Национална судбина српског народа у Македонији сагледана је кроз вјековну и сталну борбу за очување свог народносног идентитета, цркве и језика, а посебно на крају 19. и на почетку 20. вијека, условљену сталним

турским и бугарским притисцима, као и наметању својих учитеља и свештеника, који су радили на разарању националне свијести људи који су живјели на овим просторима, а највише на завичајном поднебљу племена Мијаци и Брсјаци. Социјална перспектива српског народа у Македонији сагледана је кроз тешку печалбарску дјелатност и чињеницу да су мушкарци као гласовити неимари највећи дио године проводили по различитим градилиштима далеко од свога завичаја и породица. Комплементарну тему печалбарског живота, Брадина обрађује и у поменутој драми у „пет чинова са певањем” *Маћедонски печалбари* (1827). Друга важна социјална перспектива Мијака и Брсјака сагледана је из угла њихове сточарске дјелатности и дубоке везаности за планину гдје су на катунима највећи дио године напасали стада оваца и говеда, али и номадског сточарства које су проводили у зимским мјесецима далеко од куће и завичаја, најчешће у солунској области и топлијим приморским крајевима.

2.1. Већ у уводној причи „На планини”, која се појављује на почетку збирке *На планини и друге приповетке из Македоније*, Томо Смиљанић Брадина уводи читаоце у свијет древних племена Мијака и Брсјака, који су снажно и на посебан, готово митски начин, били повезани са планином, њеним таласастим зеленим пашњацима, бистрим изворима, хучним ријечним токовима, котлинама и планинским висовима. Црпили су из љепоте и благодети те у суштини сурове али и неспутане планинске природе сву ону горштакчу снагу која им је помогла да вијековима, из генерације у генерацију, опстану на тим просторима и сачувају свој српски народносни идентитет и обичаје. „Језички и етнографски то је један од најинтересантнијих крајева јужне Србије, туристички најлепши. Ко се није пео уз серпентине планине Влаинице па прешао преко Мавровских Ханова и спустио се коритом бистре планинске реке Радике до манастира Светог Јована Бигорског, или се потрудио да се попне до Галичника, да дође у додир са оним интелегентним сељаком, који је обишао цео свет па опет дошао да савије гнездо у свом родном крају, – тај, на жалост, неће осетити лепоту краја и душу мијачког и брсјачког човека по многим описивачима и казивачима” (Љумовић, 1938: 41). Брадина позива читаоце да се заједно са њим „упусте у једну шетњу преко наше Бистре планине” (Смиљанић Брадина, 1924: 5), а одмах иза тога дивоту њене природе упоређује са љепотама Швајцарске. При томе, прецизно одређује и географски локалитет свога приповиједног свијета и смјешта га на јужне падине Шар–планине, Кораба, Крчина, Стогова, као и већ поменуте Мијацима и Брсјацима најближе завичајне Бистре планине. Посебно наглашава да се у животу тих планинаца и сточара, али и вјечитих путника и печалбара, снажно „очувао један патријархалан и идиличан живот”, те да као војници „стоје на мртвој стражи и бране културу од варвара, као да смо још у мрачно доба средњег века” (Смиљанић Брадина, 1924: 6). Поред

те импресивне љепоте живота у планинским бачилима у љетњим мјесецима, након приказа непосредности и добродушности тих горштака, Брадина нас доводи и у подножје планине, у села гдје су породице тих сточара биле стално настањене и живјеле један свакако тежак, али поносан и у суштини срећан живот. Управо због свега тога, приповједач наглашава ту антејску моћ обнове коју носи живот на планини и сусрет са планинштакима: „Ви сте млађи ако сте млади, подмлађени ако сте стари. Планина вам је повратила живот” (Смиљанић Брадина, 1924: 8).

3.0. Национална судбина српског народа у Македонији сагледана је посебно упечатљиво у причама: „Борба за народност”, „Код своје мајке”, „Србијина поколења”, „Страх”, „Долази нам наш владика”, „Каплар Богоја из села Могила”, „Није свршено”, „Дуле, Галичанче”.

У причи „Борба за народност”, приказана је тешка борба српског народа из племена Мијака и Брсјака за очување народносног идентитета у посљедњим деценијама 19. вијека, након одласка „грчких владика”, које је „отерао народ” јер су вршили хеленистичку пропаганду, али и доласка након тога „егзархијских владика” који су још агресивније и бруталније почели да врше насилну „бугаризацију” овога простора. Кроз наративну перспективу дјечака приповједача, Брадина то приказује кроз страдалничку судбину српског учитеља Спасета, као и монаха Арсенија, који су изучили школе у манастиру Светог Јована Бигорског, задужбини славног господара Јована Владимира, а након доласка „бугараша” су били протјерани. Учитељу је забрањено да учи српску дјецу, а монаху да служи у српском манастиру саграђеном још у предумањићком раздобљу. Све оне који су се упркос притисцима однарођавања и даље изјашњавали као Срби, погрдно су називали „србоманима”, а забрањивали су им да обиљежавају српске празнике и славе, као и да пјевају српске јуначке пјесме о славним царевима и јунацима. „И од тада наста борба између нас. Одвоји се брат од брата, муж од жене, и све је било готово да се бије и крви, бранећи сваки за себе своју народност. Ми, Срби, били смо у мањини и као неки нови људи. Шта нису радили Бугараша да нас оцрне пред светом. Говораху да нисмо православни хришћани, већ католици; чак да смо безверци; да је велики грех звати се Србином; да не знамо за посте и за свете дане; да смо Турци и шта још не”! (Смиљанић Брадина 1924: 18–19). Упркос томе, у своме правом идентитету и истинској вјери опстали су они најчвршћи. Српски народ је у тој борби црпио нову и још већу снагу, међу свима је „владала примерна слога”, живели су као „прави хришћани”, а није посустајао управо зато што су их као неки дах дизали „духови прошлости” и подсјећали све „да још нису пропали у таму заборава, већ да поново оживљују у својој постојбини” (Смиљанић Брадина, 1924: 24).

Исте године када је Брадина објавио своје књиге приповједака из Македоније, упечатљиве описе Бигорскога манастира, древне преднемањихке задужбине зетскога кнеза Светог Јована Владимира, смјештеног у „дивљој лепоти” ријеке Радике, урадио је Станислав Краков (1895–1968) у путописној репортажи „Св. Јован Бигорски”, која је објављена у листи *Време* (год. IV, број 916, 9. јул 1924). Већ у поднаслову репортаже „Манастир са најлепшим иконостасом, зидом преко 1000 година”, Краков наглашава колико је био импресиониран овим умјетничким подухватом сељака из околине Дебра: „Цео *Нови* и *Стари завет* оживљени су на то мало дрвета које уоквирује иконе рађене од других мајстора самоуких пре толико исто, а можда и више векова. У олтару је круна сва у дрвеној резбарији. Носе је четири голуба на крилима и држе је орлови у кљууну. Исти су је мајстори изрезали” (Краков 2021: 108). При томе, Краков не заборавља да напомене како се у поменику манастирском истиче да је још Стефан Немања био ктитор ове свете задужбине, као и читав низ других каснијих владалаца из српске династије Немањића. На поду цркве на два мјеста налазио се двоглави бијели орао, касније је приликом обнове порушеног манастира у 19. вијеку једно звоно поклонио књаз Милош Обреновић 1837. године, а друго „кнез српски” Александар Крађорђевић 1850. године.

Процес насилног српског однорођавања нарочито је упечатљиво приказан у причи „Код своје мајке”. Радња је ситуирана у вријеме бугарског запосједања Македоније током Првог свјетског рата, а приказује повратак кући, код мајке и сестре, једног младог бугарског етнографа, који је потицао из српске породице, али се у потпуном процесу однорођавања, током школовања у Софији, нарочито истицао по писању етнографских расправа које су негирале српски идентитет свога родног поднебља и биле написане у сврху стварања новог идентитета или онога што бисмо из данашње перспективе назвали „бугарским етничким инжењерингом”. Посјета завичају остварена је у оквиру задатка који му је одредила Бугарска академија наука да опише те „нове крајеве Бугарске” и да тамо докаже револуционарна сазнања у дјелу под називом „Истина о етнографским границама Сан–Стефанске Бугарске”. Током тог вишенедељног обиласка „нових крајева”, етнограф Ђорђе стиже у родно село, у долини ријеке Радике, у сиротињску кућицу гдје су му живјели мајка и неудата сестра, баш на Бадње вече и Божић. Тада се суочава са болном истином колико су српски народни божићњи обичаји били дубоко укоријењене у свијести његове мајке и сестре, те да је његов етнографски инжењеринг узалуд посао. „Син гледаше све то и нека га је љутња хватала. Гледаше тај народни живот, од кога се био одвојио, али којем је хтео да се што дубље приближи у својим списима. Његове очи привикнуте да виде у свему само бугарско, његова теорија да је шовинизам једино спасавајући за Бугаре, љуљаху се пред стварношћу. На свом путовању нигде није могао да нађе оно што је тражио. Како ли ће да објасни ту вечност обичаја, јединих и

јединствених код Срба, и то само код Срба. Љутња је јачала гледајући ту старицу како се гури, покреће и мучи да не би изоставила ниједну појединост обичаја, а притом је стално гледала своју кћерку, као да јој говори: 'Памти добро и не заборави! Овако ћеш и ти кад будеш домаћица!'" (Смиљанић Брадина 1924: 41). Сутрадан ујутро, на Божић, није желио да иде у цркву са мајком, већ потпуно поражен тим сазнањем, журно се опростио са њима, само да не би гледао истини у очи, а затим је заувјек отишао из завичаја.

У причи „Србијина поколења”, чија се радња одиграва у распону од 1877. до 1912. године и почетка ослободилачких балканских ратова, приказано је страдање народа и херојски идеали који су водили Србе у борби за ослобођење јужних крајева, старе Србије и Македоније. Читав догађај је изложен као усмено казивање војника о мајци Милији и судбинама њеног мужа Војина и сина Љубивоја Војиновића који су јуначки погинули у ратовима за ослобођење. Тако осмишљења судбина јунака добија метонимијска значења и представља показатељ страдалничког усуда читавог народа.

У причи „Страх” указано је на страдање и патњу српског народа од турских „бесних арамија”, међу којима се по насилничком понашању посебно издвајао неки Осман. Кад су се сељаци враћали из печалбе морали су прво њему да носе „бакшиш”, морали су да му сазидају кулу у којој је живио, кад би се вршиле вјеридбе он је био „стројник”, кад би се вршиле куповине био је посредник и сл. Посебно му је помагао у тим пословима поданик и доушник „каурин” Ђурчин. Због свега тога, сељани су одлучили да се побуне. Приликом једне посјете Арнаута, из чисте обијести Осман је наредио гостима да из пушке гађају сељака Петра који је тада радио у винограду. То убиство је убрзало започету побуну народа и све се завршава крвавим страдањем и великом несрећом недужног свијета.

Предочавање српске народносне свијести на просторима Македоније најбоље долази до изражаја у причи „Долази нам наш владика”, која је била посвећена митрополиту Варнави Росићу. О том догађају Брадина је оставио, како смо то навели на уводним странама нашег огледа, и једну упечатљиву публицистичку расправу. Познато је да се ради о духовнику који је хиротонисан 1910. године, а да је претходно за вријеме турске управе стекао велики углед у народу због рада на буђењу и обнављању националне свијести на простору Македоније. По завршетку балканских ратова и ослобођењу јужне Србије, преузео је пуну управу над Велешко–дебарском епархијом, а управљао је Битољском епархијом, као и дијеловима Струмичке и Пољанско–вардарске, као и Преспанско–охридске епархије. Посебно је за то вријеме радио предано на устројству свештенства и монаштва, као и обнови манастира и црквених објеката, покретању школа у јужним крајевима проширене државе. У Првом свјетском рату је морао да напусти јужну Србију, тако што се заједно са српском владом, дијеловима народа и војском повукао преко Албаније на Крф. Наведена прича управо описује посјете које

је предузимао владика Варнава у годинама након хиротонисања и утицај који су оне имале за обнављање народносне свијести Срба у Македонији. Посебно је упечатљиво описан непосредни дочек владике у Дебру када га је надахнутим поздравним говором дочекао мјесни учитељ, те када су његови ђаци отпјевали химну „Боже правде”. Све то је изазивало истовремени занос и страх окупљеног народа, који је вијековима био угњетаван и чије народносно име је забрањивано. Тек су се опустили на каснијем народном весељу које је организовано у дворишту испред митрополије.

Приповиједни заплет се одиграва у селу Мелничани у планинској области у околини Дебра, када је егзахијски бугарски владика покушао да предахитри српског владика Варнаву и непосредно прије његове посјете дође у село и одржи литургију својим вјерницима. При свему томе доживљава потпуну „кумендију”, дочекује га мало вјерника, тако да је био присиљен да прекине обилазак епархије и врати се у Дебар. Истовремено је српски владика доживио масовни дочек и величанствено окупљање српског народа, да би послјере тога са још више заноса наставио обилазак и других српских села у томе крају окупљајући народ и будући у њему понос и вјеру, а изнад свега народносно свијест.

У причи „Каплар Богоја из села Могила”, испричан је дио ратне судбине младића Богоја Јошевића из села Могила код Битоља. Одмах на почетку балканских ратова мобилисали су га у турске јединице, али је некако успио док је био на скадарском фронту да пребјегне на црногорску страну. Иза тога се вратио у завичај и пријавио се у српску војску гдје је постао „каплар” у четвртом пуку Дринске дивизије. По физичком изгледу, онако „здепаст и заваљен” и по отвореном и жустром карактеру „великог детета” био је то прави „битољац”. Приповједач се упознаје са Богојем на фронту и на његово инсистирање подучава га писању, јер је желио да сам пише писма дјевојци из „суседног села” у коју се био загледао и намјеравао је да је запроси и ожени чим се врати из рата. Успио је у тој својој намјери и заиста се довољно описменио да је могао слати писма родитељима и наравно тој младој дјевојци. Богоја је то једном приликом с поносом испричао кад се на фронту сусрео са својим ратним учитељем. Приповједач је због свега тога био импресиониран истрајном вољом тог младића. У епилогу приче, сазнајемо из приповједачевог коментара, да је након тога настао „слом и повлачење кроз Албанију”, али да више никада није видио Богоја, а питао се да ли се вратио у своје родно село Могилу код Битоља? У једном је свакако тај драматизовани приповједач који је дијелио идентично становиште са аутором био сигуран да управо на „таквима почивају земље и градовима” (Смиљанић Брадина, 1924: 73).

Трагично страдање српског народа у Македонији у годинама Великог рата и бугарске окупације овога простора, најупечатљивије долази до изражаја у причи „Није свршено”. Главну јунак приповијетке, Николче, председ-

ник општине варошице Галичника, принуђен је да након повлачења српске администрације и војске дочека окупаторе и да им преда кључеве општине. У тим посљедњим тренуцима суочава се са превртљивом природом својих сународника, који су сад наједном постали „бугараши” и одлучили у страху да се приклоне непријатељу. Николче истовремено доживљава још снажнији инат, снагу и увјерење засновано на дубокој српској националној самосвијести, попут Матавуљевог Пилипенде, а затим опомиње издајнике да још ништа „није свршено” и да ће српска слобода поново засијати једнога дана на овим несрећним просторима: „Ја сам био и бићу и умрећу оно што јесам. И умрећу часно и поштено. Али вас, све вас што имате ђаволе у срцу, вас ће Бог казнити. А сад живи били па видели...” (Смиљанић Брадина, 1924: 36). Након тога одлучује да изврши самоубиство и скочи са највеће литице у близини варошице, али да се никако жив не преда душманима.

У причи „Дуле, Галичанче”, кроз приказ судбине младог учитеља из Галичника, сагледани су национални и слободарски идеали српског народа у јужним крајевима након ослобођења у балканским ратовима. Младић је потицао из учитељске породице, чији је отац био кмет у Галичнику, а отрован је у турском затвору. Велики рат са новим аустријским и старим бугарским непријатељем 1915. страшне године, подстакао је Дулета да се јави у „Бачку чету”, у Скопљу, међу добровољце, гдје је касније последице тешког рањавања на фронту и погинуо. Казивање о трагичној судбини овога младића, Брадина је употпунио описима дивље и прелијепе планинске природе Галичника у долини бистре и хучне ријеке Радике, која је утицала и на обликовање постојаног карактера овог поносног и намученог народа.

4.0. Социјална судбина српског народа, али и карактеристике народног живота у Македонији, породичних односа, вјерских убјеђења и обичаја, љубавних заплета, сагледани су посебно упечатљиво у причама: „Повратак”, „Девојка удовица”, „Стојна”, „Анђел вопијаше”, „Приповетка о тетовским лепотама”, „Нова година”, „Мати, мати”.

У причи „Повратак” приказан је печалбарских живот Мијака и Брсјака, гласовитих градитеља на читавом балканском простору, који се састојао у мукотрпном раду, свагдашној одвојености од куће и најдражих чланова породице, али и тренуцима радости када би се у вријеме великих хришћанских празника враћали у своја села и доносили зараду и дарове за укућане. „Врши се тако ко зна откада стална смена печалбарских генерација у борби за опстанак; изумиру стари, долазе млади, које чека исти пут и судбина; с друге стране, сукобљавају се национални утицаји и разне пропаганде, воде се хајдучке и јуначке борбе, делују подземне силе за обезбеђење својих утицаја и интереса. Све је то материјал за типове као што је Божовићев *Злате од Слатине* или за једног другог *Трајана Анђелка Крстића*” (Љумовић, 1938:

42). У средишту наративне пажње Тома Смиљанића Брадине налази се једна таква печалбарска дружина коју је предводио мајстор Крсте, а у оквиру ње је посебно предочена драматична судбина младога мајстора Смиљка, који се у печалби одао алкохолу и због тога потпуно занемарио младу жену Неду и њиховог петогодишњег сина. Непосредни окидач за одавање том страшном пороку била је вијест да су му арамије у завичају опљачкали кућу. Приликом једног петровданског повратка дружине у завичај Смиљко је остао са кафанским друштвом, пропио зараду, а онда је одлучио да због срамоте не иде у завичај. Међутим, након тог тешког пијанства један узбудљив снови-довни сусрет са сликама из завичаја, са младом женом и сином, дубоко га је потресао и учврстио у одлуци да раскрсти са таквим погубним животом, да се врати кући у окриље својих најмилијих. Приповиједање се окончава једним умјетничким расплетом који је близак Лазаревићевом завршетку приповијетке „Први пут с оцем на јутрење”. Управо то је препознатљиво у приказу Смиљковог сусрета у породичном дому са младом женом и сином, као и поновним васкрсавањем идиле под окриљем Светога Петра: „Кандило на зиду поче да пуцка; они се окретоше и помолише Богу и Светом Петру што их је опет здружио” (Смиљанић Брадина, 1924: 35).

Сличан примјер социјалног страдања и трагичне болести изазване тешким печалбарским животом приказан је у причи „Девојка удовица”. Казивање је додатно усложњено љубавним заплетом чији су актери дјевојка Софија и младић Митре. Након идиличног младалачког заљубљивања и прошевине, Митре је одлучио да оде у печалбу и заради новац за организацију свадбе на начин који је био достојан његовог племена. Услјед тешког рада и лоших услова, добија запаљење плућа, а затим умире на путу у једном манастиру прилом покушаја да се врати кући. Трагична вијест дубоко је потресла породицу, а највише сироту дјевојку која је постала удовица прије него што се и удала. Брадина као етнограф показује одлично познавање народних свадбених обичаја у своме крају и веома вјешто их укључује у трагични приповиједни заплет.

Сродан и веома упечатљив запис о мијачким свадбама оставио је Григорије Божовић у путописној репортажи „Мијачка чистота”, која је објављена у књизи *Урезане истине* (1930). Свадбе су организоване готово само у један дан у години, на Петровдан, када су мушкарци долазили из печалбе на краткотрајни одмор: „Тога ради су те свадбе чист ритуал, једно литургијање каквога нема више нигде, и које треба посматрати само испод дубокога покроба свадбена урнебеса, гоча и зурне, богате трпезе и средњовековнога пировања. Не жали Галичанац, не жали Мијак све да потроши само да би показао тој невести, сутрашњој својој жени, да треба честито да га чека са печалбе, да ваља јуначки да се бори са својом крвљу и младошћу” (Божовић 2016: 348). Управо због те изразите женске честитости и ријетког чувања морала, Божовић и закључује да је „Мијачка жена диван победник” (Божовић, 2016: 249).

У причи „Стојна” у наративном средишту се налази љубавни заплет чији су актери уметнути причалац и актер Дамјан и необична „делија девојка” Стојна која је својом љепотом, а још више отреситошћу и одважношћу, јер је била „слободна и отворена” (Смиљанић Брадина, 1924: 13), опчињавала многе младиће, али их је због њихове стидљивости и плашила и одбијала. Дамјан је једини смогао снаге да јој гледа у очи док је разговарао с њом, а због снажне љубави коју је осјећао отворено јој то изјавио и саопштио родитељима да једино њу жели за своју жену. Касније ће захваљујући свему томе, савладати неочекиване препреке на путу остварења те љубави, јер су родитељи били обећали Стојну другом младићу, тако да је Дамјан у договору са Стојном одлучио да је „уграби” и оствари жељену љубав. Поред тога што обликује карактер „делије девојке”, какав је претходно био присутан у дјелима Светолика Ранковића, Брадина наглашава идеју о томе да се изворна и неспутана снага љубави најпотпуније исказује у природном окружењу, на сличан начин како је то претходно наглашавао Иво Ћипико у својим дјелима са тематиком из приморског живота. Разлика је у томе што је Ћипико ишао корак даље и наглашавао снажну сензуалну димензију те љубави, док је код Брадине љубав приказана као врхунски идеал и непољуљана вриједност због које је вриједило кршити и строге етичке норме патријархалног свијета.

У причи „Анђел вопијаше” наглашена је изворна оданост обичног свијета идеалима вјере. Драматизовани приповједач приказује судбину своје „старе мајке” која је искусила све горчине живота и „једину утеху је налазила у читању светих књига” (Смиљанић Брадина, 1924: 15). Старица је проживјела све страхове суровог социјалног и националног живота, изгубила је најближе чланове породице, тако да је у оданости вјери и Богу, видјела једину и непоколебљиву утеху. Образовани приповједач, иначе њен синовац, кога је била „захватила бујица скептика и безверника” (Смиљанић Брадина 1924: 16), настојао је да попут каквог Антихриста поруши те њене једине преостале животне идеале. Међутим, дешава се управо супротно, „стара мајка” истрајава у својој вјери, а тек иза њене смрти приповједач постаје свјестан колико је гријешио и учинио неправде према њој, а сам од негдашњег „безверника” изнова се враћа идеалима вјере и божанске утјехе.

Веома необичан заплет Томо Смиљанић Брадина даје у „Приповеци о тетовским лепотама”. Млади етнограф Аркадије долази на службу у Тетово да истражује старине, а са јединим сазнањем да у том граду „има лепих јабука и лепих девојака” (Смиљанић Брадина, 1924: 23). Потрага за тим љепотама претвара се у велику животну спознају да је идеал љепоте често сасвим неухватљив и да постаје најдаљи онда када помислимо да смо га досегли. Зато се и дешава да младић доживљава потпуно разочарање, подједнако у љепоту „тетовских јабука” и „тетовских девојака”. Најприје увиђа да су тетовске јабуке исте као и остале, а неостварена љубав са лијепом дјевојком, јер њена породица не прихвата његову прошевину, присиљава га да заувјек

потпуно разочаран напусти ову варошицу. При томе, носи увјерење да није суштина у љепоти, већ у вјештини на који се ствара привид и загонетка неухватљивости те љепоте: „Све што је много, није лепо. Лепо је оно што га нема и што се тражи!” (Смиљанић Брадина, 1924: 23).

У причи „Нова година”, кроз доживљај старога, седамдесетодишњег, деда Ђорђије, приказан је дочек нове 1912. године. Остарјели јунак вјерује на основу предказања из „Вечитог календара” да је то година у којој ће пропасти једно „старо царство”, а последице чега ће осванути предуго чекана слобода његовом народу. У оквиру добро осмишљеног наративног заплета, Брадина приказује слике народног живота и обичаја „суровице”, тј. плетења корпица од дреновог прућа, које су носила дјеца за новогодишњи празник испред цркве и за шта су их стари даривали новчићима од пет пара. Са тим древним обичајима дочекивана је свака Нова година у тим крајевима. Наспрам тог проспективног казивања, дат је и ретроспективни заплет, у којем се помиње судбина деда Ђорђијеиног сина, хранитеља и оца породице, који је био печалбар и већ двије године није смио да се врати у завичај јер му је „претио неки арамија да га убије” (Смиљанић Брадина, 1924: 46). Посебно је све укућане, петоро ситне дјеце и супругу, а са њима и деда Ђорђију, забринуло и расплакало посљедње писмо у коме их је извијестио „да ће се вратити дома тек кад чује да је и ту слободно као што је по свима земљама, где је он био” (Смиљанић Брадина 1924: 46). Отуда се оно предказање у доживљају старога деда Ђорђије претвара у остварење великог идеала слободе, за којим је жудио читавог свог вијека и надао се да ће га дочекати за живота, као и жеље да та слобода омогући поновно окупљање породице.

Тегобно социјално окружење и вјечито сиромаштво народа, као и непрестана борба за опстанак, рађали су код планинштака посебну врсту пожртвованости и преданости да чине добра дјела и помажу другима. Најбоље је то исказано у причи „Мати, мати” кроз казивање о животној борби пензионисаног учитеља Данила, који је до посљедњег тренутка када се смрзнуо у леденој зимској ноћи, јер му се учинило да је чуо глас запомагања немоћне дјеце и пошао је да им помогне, био посвећен тој својој животној мисији. Радња се одиграва у непосредним поратним годинама, али умјесто љубави међу људима све више се распаљивала безразложна мржња. Управо зато је такав нови егоистични свијет и живот за сопствене интересе, довео до све већег удаљавања међу људима, тако да се готово нико више није ни освртао на људе попут учитеља Данила, који су читав живот подредили добротинствима.

5.0. На крају нашег излагања укратко закључујемо да је Томо Смиљанић Брадина као приповједач поред умјетничких имао и друге важне утилитарне намјере. Прије свега да и јужне крајеве српског свијета и старосрпских покрајинских говора са простора Македоније укључи у српску

књижевност и културу, а онда да прикаже и тегобан социјални живот, као и тешко национално страдање и истрајну борбу за идентитет и вјеру овога дијела српског народа кроз вијекове, а нарочито у другој половини 19. и у почетним деценијама 20. вијека, све до окончања Великог рата и тадашњег ослобођења ових простора. Поред свега тога, сагледава и разноврсна обиљежја народног живота, што је у сугласју са његовим етнографским студијама и истраживањима овога поднебља, а затим укључује и читав низ заплета о јунацима и догађајима у којима се на најбољи начин исказују врлине тог патријархалног свијета. Брадина у умјетничком и етичком погледу слави љепоту изворне снаге планинске природе и карактера горштака, нешто попут Петра Кочића и његовог приказивања Змијања, попут Матавуља и његових „далматинских горњака”, показујући тиме да су најснажније људске вриједности, непоколебљиво чување народносног имена и вјере, најчвршће очувани управо у најтежим животним условима и историјским околностима. Чинио је то Брадина и онако како су то радили и његови завичајни сународници и савременици, попут Анђелка Крстића (1871–1952), који је потекао из Дримкола, као и духовни сродници и књижевни сликари овога поднебља, попут Григорија Божовића (1880–1945), који је потекао из Старог Колашина. На ту врсту литерарних аналогичности и поетичке блискости успјешно је указао један од ријетких и најранијих тумача Брадиног дјела, помињани Крсто Љумовић. Захваљујући свему томе, можемо истаћи да је Томо Смиљанић Брадина својим приповијеткама на веома увјерљив начин, а без превасходних естетских претензија, укључио у српску књижевност свијет српске Македоније. Отуда ова студија управо и представља покушај да се његово књижевно дјело, а несумњиво се то односи и на његов етнографски рад, отргне од заборава и изнова врати у видокруг савремене српске науке о књижевности и актуелног српског издаваштва.

Литература

- Божовић, 2016: Г. Божовић, *Урезане истине*, Путописи, прир. Јордан Ристић, Сабрана дела Григорија Божовића, књига трећа, Завод за уџбенике, Београд.
- Смиљанић Брадина, 1910: Т. Смиљанић Брадина, „Мијачке приче”, *Дело*, књига 55, св. 2, Београд, мај 1910, стр. 217–225.
- Смиљанић Брадина, 1924: Т. Смиљанић Брадина, *На планини и друге приповетке из Македоније*, Библиотека Македонија, књига 1, Издавачка књижара Тире Зекмановића и друга, Скопље.
- Смиљанић Брадина, 1924): Т. Смиљанић Брадина, *Стојна и друге приповетке из Македоније*, Библиотека Македонија, књига 2, Издавачка књижара Тире Зекмановића и друга, Скопље.

- Јовановић, 1937: С. А. Јовановић, „Нова књижевност”, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912–1937)*, уредник: Алекса Јовановић, Штампарија „Јужна Србија” Милана Ђ. Илића, Скопље, стр. 847–855.
- Краков 2021: С. Краков, *Кроз земљу наших краљева и царева*, прир. Гојко Тешић, Дела Станислава Кракова, Службени гласник, Београд.
- Павловић, 1925: Д. Павловић, „Један писац из Јужне Србије”, *Скопље и Јужна Србија*, Скопље, 1925.
- Љумовић, 1938: К. Љумовић, „Др Томо Смиљанић–Брадина”, *Из новије књижевности*, Никшић, 1938, стр. 39–47.
- Ристовски, 1974: Б. Ристовски, „Македонското поетско дело на Томо Смиљанић–Брадина (1888–1969)”, *Современост*, год. XXIV, број 4, Скопје, 1974, стр. 307–327.
- Стојановска, 1994: Ј. Стојановска, *Књижевното и научно дело на Томо Смиљанић–Брадина*, Матица македонска, Скопје, 182 с.
- Стојановска, 1996: Ј. Стојановска, „Библиографија на књижевното и научното дело на Д–р Тома Смиљанић Брадина”, *Спектар*, год. 14, број 28, Скопје, стр. 221–235.
- Цветановић, 1999: В. Цветановић, „Увод у читање старосрбијанских приповедача”, *Антологија старосрбијанских приповедача 1871–1941*, Завонд за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 7–28.
- Стојковић, 2022: М. Стојковић, „Томо Смиљанић Брадина (1888–1969) – живот и рад“, поговор у књизи: Томо Смиљанић Брадина, *Из Македоније*, прир. Г. Максимовић, Српски културно-информативни центар „Спона“ из Скопља и Центар за српске студије из Бањалуке, Бањалука, стр. 157–160.

Goran M. Maksimović

SERBIAN MACEDONIA IN THE STORIES OF TOMO SMILJANIĆ BRADINA

Summary

The essay analyzes two collections of stories by the forgotten Serbian writer from Macedonia, Tomo Smiljanić Bradina (1888–1969). These are the books *On the Mountain and other stories from Macedonia* (Skopje, 1924) and *Stojna and other stories from Macedonia* (Skopje, 1924). In each collection, there are eight stories, which are thematically related to the difficult national and social life of the Serbian people in Macedonia at the end of the 19th and in the early decades of the 20th century. National life is seen through the fight against denationalization and forced bulgarization, through the preservation of folk customs and attachment to the Serbian oral epic and lyrical tradition, and through a deep attachment to

the Serbian Orthodox Church and religious rites and holidays. Social life is seen through the depiction of poverty and the painful struggle for survival, through the destiny of the migrant, but also through the plots of love. It is this constant struggle for survival that testifies to the vitality of the Serbian people in Macedonia. Narration is characterized by various artistic procedures: the intersection of narrative prospecting and retrospection, objective and subjective narration, as well as linguistic diglossia and the constant intersection of the Serbian standard language in narrating narrators with dialectal features of local Serbian dialects from Macedonia in the dialogues of heroes.

Keywords: Serbian literature, Macedonia, forgotten writers, stories, prospecting, retrospection, standard Serbian language, dialect speeches, national identity, social life.